

ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА ДЕРЖАВИ (ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ)

УДК 343.37

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ТІНІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ ЯК СИСТЕМНА ЗАГРОЗА ЕКОНОМІЧНІЙ БЕЗПЕЦІ ДЕРЖАВИ

А. В. Матковський

Полтавський національний технічний університет ім. Ю. Кондратюка

© Матковський А. В., 2013.

Стаття отримана редакцією 06.11.2013 р.

Вступ та постановка проблеми. Розвиток інтеграційних процесів світової економіки зумовлює необхідність відповідного рівня забезпечення економічної безпеки держави як основи її суверенітету, конкурентоспроможності, органічного входження країни в систему світової економіки. Із цих позицій функціонування економічної системи формує протидію системним загрозам економічній безпеці України та набуває особливої актуальності. Тінізація національної економіки та масштаби її поширення вусі сфери економічної діяльності перетворилася у складне системне явище, що вимагає запровадження напрямів детінізації та легалізації економічної діяльності, дія яких має забезпечити відповідний рівень економічної безпеки.

Огляд останніх джерел досліджень і публікацій. Вагомий внесок у розроблення теорії та концептуальних засад економічної безпеки зробив В. Геєць, А. Сухоруков запропонував методичні рекомендації до оцінки рівня економічної безпеки України, вивчали проблеми забезпечення та пріоритети зміцнення такі вчені, як З. Варналій, Д. Буркальцева, В. Мунтіян, В. Шлемко, Я. Жаліло, з-поміж російських учених – В. Сенгачов, В. Богомолов, Л. Абалкін.

Дослідження теоретичних і практичних аспектів існування тіньового сектора економіки у світі займає значне місце в роботах таких відомих фахівців, як Й. Губер, Д. Кінон, Ф. Шнайдер та інші. Серед провідних українських економістів, які зосередили увагу насутності й засадах легалізації тіньової економіки, такі як З. Варналій, Я. Жаліло, Т. Ковальчук; проблемі та напрямам подолання тіньової економіки присвячено роботи І. Мазур, Ю. Харазішвілі, дослідженню теоретичних та практичних засад детінізації економіки України І. Лапінський, Т. Тищука та інші.

Постановка завдання. Метою дослідження є визначення рівня впливу тіньової економіки на інтегральний показник рівня економічної безпеки держави та окреслення основних напрямів зміцнення економічної безпеки.

Основний матеріал і результати. Важливою складовою довгострокового підтримання конкурентоспроможності національної економіки є забезпечення належного рівня економічної

безпеки держави. Економічна безпека держави є складовою національної безпеки, її матеріальною основою, оскільки всі структурні елементи національної безпеки мають економічне підґрунтя. Фінансові ресурси, якими забезпечує суспільство економіка, набувають першочергового значення у забезпеченні надійної обороноздатності країни, її конкурентоспроможності, ефективної соціальної політики, захисту від екологічних стихій та в інших сферах національної безпеки. Із цих позицій виникає необхідність проведення комплексного аналізу проблем забезпечення економічної безпеки держави і детальної оцінки впливу рівня тінізації національної економіки на інтегральний показник економічної безпеки держави. На жаль, не приділено достатньої уваги впливу тіньових процесів на економічну безпеку в Методиці розрахунку рівня економічної безпеки України, а відсутність ефективного механізму та практичних рекомендацій забезпечення економічної безпеки держави вказують на актуальність зазначеного дослідження [10,11]. При цьому зростання тіньового сектора економіки становить значну загрозу безпеці національної економічної системи. Свідченням розширення тіньового сектора економіки є зростання рівня зареєстрованого безробіття, що вказує на перелив трудових ресурсів. Наслідком посилення цієї загрози є послаблення соціального захисту населення та зниження його економічної активності, а також істотне зниження темпів економічного зростання на макрорівні в результаті відпливу значної кількості фінансових ресурсів [4]. Звідси можна стверджувати, що тіньова економіка формується, головним чином, за рахунок існування економічної злочинності, яка в умовах сьогодення проникла в усі сфери національної економіки.

Стрімке поширення економічної злочинності становить одну з головних загроз для суспільства та держави. Складність боротьби з таким явищем полягає в тому, що злочини у сфері економічної діяльності під впливом зміни умов господарювання та ринкової кон'юнктури, а також інших чинників характеризуються постійною зміною способів і форм протиправної діяльності, що зумовлює складність виявлення цієї категорії та її високу латентність. При цьому ефективність правоохоронної діяльності передбачає застосування адекватних засобів і методів протидії, а результати повинні чітко віддзеркалювати основні тенденції щодо зміни напрямів активності злочинності у сфері економіки. Детально аналізуючи теоретичні аспекти формування та поширення тіньової економічної діяльності, можна дійти висновку, що тіньова економіка – це загроза економічній безпеці держави, яка, у зв'язку зі специфікою виникнення, є каталізатором сукупності інших загроз на макроекономічному рівні, в тому числі в таких сферах економічної безпеки, як фінансова, зовнішньоекономічна, інноваційно-інвестиційна, соціальна та ін., оскільки загрози економічній безпеці, взаємодіючи між собою, із різним рівнем складності впливають одна на одну й рано чи пізно проявляються у всіх сферах економічної діяльності. Тому з огляду на зазначене першим етапом в процесі оцінювання впливу тіньової економіки на економічну безпеку держави є розрахунок її обсягу по відношенню до офіційного ВВП. Оскільки тіньова економіка за визначенням включає в себе всю незафіксовану в установленому порядку економічну діяльність, то вкрай важко розробити універсальну методику розрахунку рівня тіньової економіки для всіх країн світу. У зв'язку із цим, на міжнародному рівні кількісна оцінка рівня тінізації економіки здійснюється за методикою Світового банку, що ґрунтується на єдиному емпіричному методі – Multiple Indicators Multiple Causes (MIMIC), сутність якого полягає в тому, що рівень тіньової економіки розраховується шляхом визначення умов економічної діяльності, рівень несприятливості яких і визначає рівень тіньової економіки.

Відповідно до розрахунків Міністерства економічного розвитку та торгівлі України обсяг тіньової економіки в Україні за останні 5 років становить від 28,0 до 39,0 % ВВП. Зазначений показник розраховується різними методами, які враховують розбіжності між доходами й витратами населення, динамікою готівки в обігу та обсягами виробництва, використанням електроенергії та обсягами виробництва, а також динамікою цін факторів виробництва, готової продукції та рентабельністю виробництва. Разом із тим відмітимо, що цей показник не пристосований для міжнародних порівнянь, оскільки його розрахунок ґрунтується на національних особливостях вітчизняної економіки та статистичної звітності за методом, який запропонував до використання Ю. Харазішвілі. Зазначений метод заснований на використанні функцій сукупного попиту й пропозиції та реалізований у моделі «Альфа». За цим методом рівень тінізації економіки України коливається у діапазоні від 30,0 до 40,0 % ВВП (рис. 1), [11]. Динаміка рівня тінізації економіки в Україні відображає реакцію суб'єктів господарювання на кризові явища в економіці, при цьому дані, отримані різними методами

розрахунку рівня тіньової економіки, чітко відтворюють поведінку окремих агентів у різних сферах національної економіки на різних етапах економічного циклу. За останніми розрахунками Мінекономрозвитку, у 2012 року два методи оцінювання рівня тіньової економіки з чотирьох, які використовуються на офіційному рівні, показали зростання масштабів тіньової діяльності, один – незмінність рівня тіньової економіки, і лише монетарний метод показав детінізацію економіки. Переважання сумарного приросту масштабів тінізації за окремими методами вплинуло на зростання інтегрального показника рівня тіньової економіки. Але для визначення номінального рівня використовується лише цілий показник, оскільки він є аналітично-розрахунковим, значення якого залишилося незмінним порівняно з оцінками 2011 року та I кварталу 2012 року – 34,0%.

Рис. 1. Динаміка рівня тіньової економіки, розрахованого за різними методами, у відсотках від обсягу офіційного ВВП, [3].

Попередні розрахунки у 2012 р. свідчать про збереження подібних тенденцій та поступове зниження рівня тінізації економіки у світі у зв'язку з посткризовим відновленням. За розрахунками Світового банку, на початковому етапі становлення України як незалежної держави її тіньова економіка складала 10,0 – 11,0 % від ВВП. Але, за його ж розрахунками, в процесі здійснення політичних та економічних перетворень в Україні було створено оптимальні умови для розвитку тіньового сектора економіки і в 2012 р. рівень тіньової економіки досягнув позначки 59,9 % ВВП, а у період світової фінансової кризи склав 68,7 % від обсягу офіційного ВВП. У той же час, за розрахунками Міністерства економічного розвитку і торгівлі України у 2012 р. рівень тіньової економіки становив 39,0 % від обсягу офіційного ВВП.

Проте, за розрахунками зарубіжних експертів, масштаби тіньової діяльності в Україні коливаються від приблизно третини ВВП, який реєструється статистикою, до масштабів, порівняних з обсягами офіційного сектора. Так, за розрахунками австрійського економіста Ф. Шнайдера, які широко використовуються у міжнародних зіставленнях, рівень тіньової економіки в Україні найвищий у Європі й складає майже 60,0 % від офіційного ВВП. Цей показник широко використовується у міжнародних порівняннях. Разом із тим його динаміка не завжди точно аналізує вплив усіх чинників на рівень тіньової економіки. Наступним етапом дослідження впливу тіньової економіки на економічну безпеку держави є розрахунок рівня економічної безпеки України, що здійснюється за офіційною методикою, затвердженою

наказом Міністерства економіки України № 60 від 02.03.2007 [11]. Виходячи з науково-організаційних рекомендацій, критеріальна оцінка економічної безпеки держави ґрунтується на системі показників-індикаторів. На основі врахування значень окремих показників розраховуються інтегральні показники економічної безпеки за окремими сферами національної економіки та економічної безпеки держави в цілому. У цій методиці визначено перелік індикаторів економічної безпеки та їх характеристичних значень, порядок нормування показників економічної безпеки, що дає можливість розраховувати інтегральний показник економічної безпеки України.

млрд. грн.

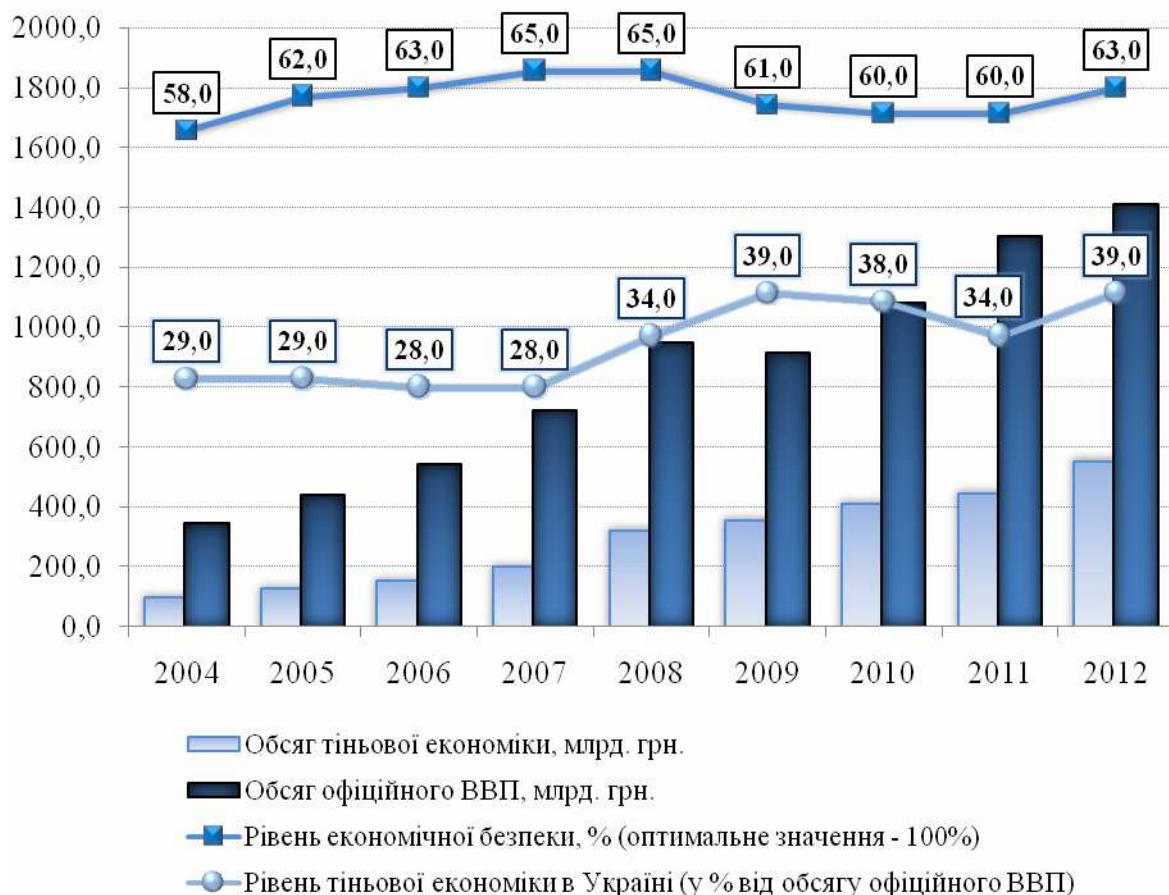

Рис. 2. Рівень тіньової економіки в Україні по відношенню до обсягу офіційного ВВП за методикою Світового банку

Джерело: розрахунки Мінекономрозвитку і торгівлі України

За розрахунками Міністерства економічного розвитку і торгівлі України, до 2009 року в Україні спостерігалася позитивна тенденція до зростання рівня економічної безпеки держави, що підтверджується зростанням інтегрального показника економічної безпеки України з 58,0 % від оптимального значення у 2004 р. до 65,0 % – у 2008 р. Але у зв'язку з погіршенням макроекономічної ситуації в Україні під впливом світової фінансово-економічної кризи, пік якої в Україні припав на 2009 рік, лише протягом 2009 року відбулося падіння рівня економічної безпеки держави на 4 в. п. до 61,0 % від оптимального її значення. У наступному, 2010 р. під впливом рецесійних процесів збереглася негативна динаміка рівня економічної безпеки, інтегральний показник якої на кінець 2010 р. становив 60,0 % від оптимального значення.

Порівнюючи результати аналітичних розрахунків, наведених на рис. 2, можна відмітити обернений зв'язок рівня економічної безпеки від рівня тіньової економіки. Щільність кореляційного зв'язку між цими показниками вказує на високий рівень залежності економічної безпеки України від масштабів поширення тіньової економічної діяльності. У зв'язку із цим, офіційна методика розрахунку рівня економічної безпеки України потребує

вдосконалення, оскільки серед більш ніж ста індикаторів економічної безпеки вплив тіньової економіки враховується за допомогою не більш ніж п'яти показників, серед яких «рівень тінізації економіки» в системі показників макроекономічної безпеки, «обсяг готівки в обігу» по відношенню до офіційного ВВП у системі показників грошово-кредитної безпеки, а також декілька показників інвестиційної безпеки, які не відображають повною мірою обсяг тіньових фінансових потоків, що суттєво впливають на економічну безпеку держави, оскільки спотворюють офіційні статистичні дані щодо рівня економічного розвитку країни. Тому доцільним є введення окремої сукупності індикаторів економічної безпеки, які відображають вплив тінізації економічних відносин на окремі складові економічної безпеки держави. Серед цих показників-індикаторів мають бути наступні:

- 1) співвідношення темпів зростання обсягів готівки поза депозитними установами до темпів зростання депозитів, а також до темпів підвищення скоригованих витрат населення (в системі показників грошово-кредитної безпеки);
- 2) рівень податкового навантаження на прибуток підприємств та оплату праці громадян (у системі показників бюджетної безпеки);
- 3) співвідношення темпів зростання внутрішнього споживання електроенергії й темпів збільшення реального ВВП (в системі показників енергетичної або макроекономічної безпеки);
- 4) співвідношення темпів зростання грошових витрат населення на придбання споживчих товарів та темпів збільшення обсягів продажу населенню споживчих товарів (у системі показників макроекономічної безпеки);
- 5) частка обігу роздрібною торгівлі у структурі продажів товарів на організованих та неформальних ринках (у системі показників економічної безпеки);
- 6) співвідношення тіньової та офіційної оплати праці (у системі показників соціальної безпеки);
- 7) рівень тіньової зайнятості у структурі загальної зайнятості населення (у системі показників соціальної безпеки);
- 8) сальдо купівлі й продажу готівкової іноземної валюти фізичними особами (у системі показників грошово-кредитної безпеки);
- 9) обсяг фіктивних операцій зовнішньої торгівлі (у системі показників зовнішньоекономічної безпеки);
- 10) використання «технічних» цінних паперів (у системі показників безпеки фондового ринку) та ін.

Виходячи із цього, в систему індикаторів економічної безпеки необхідно ввести показники, що відображають вплив тіньових земельних відносин на інтегральний показник економічної безпеки, зокрема: по-перше, втрати бюджету внаслідок недоотримання орендної плати та земельного податку; по-друге, шкода, заподіяна внаслідок самовільного зайняття земельних ділянок, використання земельних ділянок не за цільовим призначенням, зняття ґрунтового покриву без спеціального дозволу та від інших злочинів у сфері землекористування по відношенню до офіційного ВВП тощо. Однак на противагу цьому при розрахунку рівня економічної безпеки України в системі показників макроекономічної безпеки використовується показник тінізації економіки, який розраховується за офіційною методикою Міністерства економічного розвитку і торгівлі України [12]. Для збільшення достовірності отримуваних результатів доцільним є вдосконалення самої Методики розрахунку рівня тіньової економіки в Україні, оскільки за міжнародними розрахунками реальні масштаби тіньового сектора економіки в Україні значно перевищують визначений рівень за методикою Міністерства економічного розвитку і торгівлі України.

Висновки. Досліджено вплив рівня тінізації національної економіки на інтегральний показник економічної безпеки держави. Виявлено, що в Методиці розрахунку рівня економічної безпеки України не приділено достатньої уваги показникам тінізаційних процесів, що впливають на значення ВВП, не враховано вплив тіньової економіки як небезпечної загрози економічній безпеці держави на її інтегральний показник. Проведено аналіз усіх методів оцінки рівня і тенденцій зміни обсягів тіньової економіки, який засвідчив, що масштаби тіньової діяльності в Україні, визначені методом Multiple Indicators Multiple Causes (МІМІС) за підсумками 2012 року становлять 59,9 % від обсягу ВВП, у той час за офіційною методикою Міністерства економічного розвитку і торгівлі України рівень тіньової

економіки в Україні становив 39 % від обсягу офіційного ВВП. У результаті здійснення порівняльного економіко-статистичного аналізу та адаптації сучасних методичних підходів до використовуваної в межах національного господарства статистичної бази даних виявлено, що різні підходи до ідентифікації рівня тіньової економіки обумовлюють кількісно-якісну оцінку стану результативності функціонування сучасної системи економічної безпеки держави. Так, основні методичні підходи до розрахунку рівня тіньової економіки, що використовуються Мінекономрозвитку і торгівлі України, не передбачають урахування таких факторів тінізації економіки, як недосконале інституційне середовище, неузгодженість законодавчої бази, а також недоліки регулювання економічної діяльності. Отже, з урахуванням зарубіжного та вітчизняного досвіду виявлені недоліки в методичних рекомендаціях розрахунку рівня тіньової економіки в Україні мають бути враховані при вдосконаленні відповідної методики з метою отримання більш достовірних результатів розрахунків за нею.

Встановлено, що зниження рівня тінізації є передумовою досягнення цілей та ефективності передбачених програмою заходів щодо реформування економіки. Масштаби тінізації економічних відносин залишаються наближеними до критичного рівня, що створює умови для слабкої дієвості важелів регулювання економіки.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бабець, І.Г. Методологія оптимізації інтеррегіонального співробітництва України з ЄС в контексті економічної безпеки / І.Г. Бабець // Формування ринкової економіки: зб. наук. праць. – Спец. вип. Методологічні проблеми сучасної політичної економії. – К.: КНЕУ, 2011. – С. 403-409.
2. Буркальцева, Д.Д. Економічна безпека України в умовах кризи: регіональний вимір та проблеми забезпечення / Д.Д. Буркальцева // Економіка ринкових відносин. -2010 - №5.- С.380-387.
3. Економічна безпека: навч. посіб. /О.С. Користін, О.І. Барановський, Л.В. Герасименко, Л.М. Доля, О.М. Калюк; за ред. О.М. Джузі. – К.: Центр учбової літератури, 2010.
4. Лапінський, І. Е. Тіньова економіка в Україні та її вплив на рівень економічної безпеки держави в умовах циклічних коливань економіки / І. Е. Лапінський, О. А. Пугач // Вивчення та впровадження в Україні іноземного досвіду удосконалення діяльності органів влади: матеріали VII Міжнародної науково-практичної конференції, 28 листопада 2012 р. – Ч.ІІ. – Полтава: ПолтНТУ, 2012. – С. 117 – 119.
5. Тіньова економіка / Агенство стратегічних досліджень. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sd.net.ua>
6. Тіньова економіка в Україні: масштаби та напрями подолання: аналіт. доп. / Т.А. Тищук, Ю.М. Харазішвілі, О.В. Іванов; за заг. ред. Я.А. Жаліла. – К.: НІСД, 2011. – 96 с.
7. Тіньова економіка: сутність, особливості та шляхи легалізації: [монографія] / З. С. Варналій, Я. А. Жаліло, Т. Т. Ковальчук, А. Я. Гончарук. – К.: НІСД, 2006. – 576 с.
8. Економічна безпека: навч. посіб. / за ред. З. С. Варналія. – К.: Знання, 2009. – 647 с.
9. Global Risks Report 2011 Sixth Edition. An initiative of the Risk Response Network. January 2012 // World Economic Forum [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://riskreport.weforum.org/global-risks-2012.pdf>.
10. Тіньова економіка в Україні: масштаби та напрями подолання: [аналітична доповідь] / Т.А. Тищук, Ю.М. Харазішвілі, О.В. Іванов та ін. за ред. Я.А. Жаліла. – К.: НІСД, 2011. – 32 с.
11. Методичні рекомендації розрахунку рівня тіньової економіки (Наказ Мінекономіки від 18.02.2009 № 123) // Офіційний веб-сайт Міністерства економічного розвитку і торгівлі України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.me.gov.ua/control/uk/publish/category/main?cat_id=38738.
12. Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України (Наказ Мінекономрозвитку від 24.10.2013 № 1277) // Офіційний веб-сайт Міністерства економічного розвитку і торгівлі України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.me.gov.ua>

УДК 343.37

Матковський Андрій Всеволодович, здобувач кафедри фінансів і банківської справи. Полтавський національний технічний університет ім. Ю. Кондратюка. **Сучасні тенденції тінізації економіки України як системна загроза економічній безпеці держави.** Досліджено рівень тіньової економіки та акцентовано увагу впливу на забезпечення економічної безпеки держави. Проаналізовано основні тенденції тіньових процесів і визначено їх взаємозв'язок з рівнем економічної безпеки держави. Зазначено основні напрями забезпечення економічної безпеки в умовах активізації глобалізаційних процесів.

Ключові слова: економічна безпека, рівень економічної безпеки, тіньова економіка, рівень тінізації національної економіки.

УДК 343.37

Матковский Андрей Всеволодович, соискатель кафедры финансов и банковского дела. Полтавский национальный технический университет им. Ю. Кондратюка. **Современные тенденции тенезации экономики Украины как системная угроза экономической безопасности государства.** Исследован уровень теневой экономики и акцентировано внимание влияния на обеспечение экономической безопасности государства. Проанализированы основные тенденции теневых процессов и определена их взаимосвязь с уровнем экономической безопасности государства. Отмечены основные направления обеспечения экономической безопасности в условиях активизации глобализационных процессов.

Ключевые слова: экономическая безопасность, уровень экономической безопасности, теневая экономика, уровень тенезации национальной экономики.

UDC 343.37

Matkovskiy Andrey Vsevolodovich, PhD Seeker, Department of Finance and Banking. Poltava National Technical Yuri Kondratyuk University. **Modern trends shadow economy of Ukraine as a systemic threat to the economic security of the state.** Investigational level of shadow economy and attention of its influence is accented on providing of economic security of the state. The basic tendencies of shadow processes and certainly their intercommunication are analysed with economic strength of the state security. Basic directions of providing of economic security are marked in the conditions of activation of globalizaciynikh processes.

Keywords: economic security, economic strength security, shadow economy, level shadow of national economy.